

Convergențe transilvane

Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei*

PAUL PHILIPPI

Istoriografia – adică scrierea istoriei – începe la toate popoarele prin punerea pe hîrtie (sau pe pergament) a unor *legende*. A unor legende care, înainte de a fi fost fixate în scris, au fost transmise pe cale orală din tată în fiu. Asemenea legende pot să cîștige un renume literar – ca, de exemplu, faimoasa *Iliadă*, atribuită lui Homer, care, și el, a devenit o figură legendară –, iar prin renumele lor legendele pot să devină *mituri*, mituri de autoidentificare a unui popor. Asemenea mituri de autoidentificare pot să devină (și au și devenit) un factor politic serios, înălțînd sau ațîțînd sentimente naționale și în zilele noastre.

O asemenea caracterizare a istoriografiei se referă, firește, în primul rînd la cunoștințele noastre din trecutul îndepărtat. Există, desigur, și mituri ce se referă la epoci mai recente, iar mituri de acest tip pot să devină chiar și mai periculoase, deoarece ele nu provin din necunoșterea faptelor reale, ci din interpretări tendențioase, menite să influențeze, prin informații intenționat unilaterale, mersul politic viitor.

Am putea consemna, pe de altă parte, că o istoriografie fără nici o tendință nu este nici realizabilă și poate nici de dorit. Fiindcă aproape fiecare istoric vrea să transmită împreună cu povestea sa și un mesaj, prin care intră în dialog cu cititorul sau cu interlocutorul.

Aceste observații preliminare fiind rostite, ne îndreptăm gîndurile spre Transilvania medievală. și intrînd în dialog cu interlocutori care au învățat istoria patriei în școlile țării noastre și din manualele acestor școli, trebuie să pornim de la presupuziția că ei au învățat multe despre dacii lui Decebal, despre romanii lui Traian și ai lui Aurelian;

Contribuție la Colocviul din 29 aprilie 2004: „800 de ani – Cisnădie”

că ei știu multe despre continuitatea românilor în Transilvania, despre Gelu, Menumorut și Glad; că au aflat și câte ceva despre pătrunderea ungarilor în secolele XI și XII poate și despre pătrunderea premergătoare a slavilor sau despre prezența paralelă a pecenegilor și a cumanilor pe teritoriul României de astăzi. Poate că interlocutorii din Cisnădie au reținut și câte ceva despre venirea sașilor dinspre apus, căci, trăind în acest oraș, este greu să nu te întrebi când și în ce condiții au apărut acești cetățeni ai meleagurilor noastre în locurile acestea.

Dar preluând sarcina să trasez unele linii ale istoriei medievale transilvane, trebuie să spun din start că aceste cunoștințe dobândite din manualele noastre nu sînt suficiente și nici reprezentative pentru realitățile acelei epoci. Permiteți-mi să încerc a evidenția pe scurt unele elemente caracteristice ale acelei realități:

1) Transilvania medievală premaghiară nu a fost niciodată o țară unitară din punct de vedere etnic sau politic. O omogenitate etnică a populației nu poate fi pretinsă nici pentru epoca preromană, dar cu atât mai puțin pentru secolele postromane ale migrațiilor. și în plus, trebuie să constatăm că evul mediu european nu este caracterizat prin categorii *etnice*, ci prin categorii juridice de stăpînire și de supunere, respectiv de apartenență a unor comunități juridice la o stăpînire, și prin felul juridic în care această apartenență a fost stabilită. Vorbind despre Transilvania premaghiară, trebuie să pornim de la o pluralitate etnică schimbătoare a stăpînirii politice asupra acestor locuitori.

Nu trebuie să discutăm dacă tradiția lui Gelu este plauzibilă (cum crede, în general istoriografia română) sau nu corespunde realității istorice (cum susține o parte a istoricilor maghiari), nici dacă acest Gelu poate fi considerat român sau nu. Aici putem porni de la presupunerea că răspunsul la ambele afirmații este pozitiv, deci că: Gelu a existat și a fost român. Dar tradiția nu ne spune mai multe despre Gelu decît atîta, că el era un oarecare român, „qui-dam blaccus”, care avea în Transilvania o proprietate, o posesiune, „dominium tenebat”, și putea fi considerat un șef, „dux”, între vlahii, adică românii săi. Aceste afirmații reprezintă amănunte foarte interesante, demne de cercetat și de discutat. Dar esențial pentru evoluția secolelor XI și XII este altceva, anume faptul că puterea centrală a triburilor maghiare, adică regele, a reușit să-și însușească pas cu pas întregul teritoriu al Transilvaniei, întinzîndu-și stăpînirea de la nord-vest și pînă în sud-est, atingînd creasta Carpaților Meridionali și Orientali la începutul secolului XIII. Această întindere maghiară a început în timpul regelui ștefan, zis cel Sfînt, pe la anul 1000, iar stabilizarea stăpînirii maghiare s-a mai întins pînă în secolul XIV.

Un instrument al înaintării maghiare prin Ardeal erau *secuii*, un trib militar care, alăturîndu-se triburilor maghiare în drumul lor de pe Atelcuz (stepa ucraineană de azi) spre șesul panonic, a fost pus în joc oricînd și oriunde trebuia asigurată granița – fie împotriva împărăției germane (în pădurea vieneză), fie în Transilvania, împotriva unor posibili atacanți dinspre sud sau dinspre est (de exemplu, pe linia

sud de Alba Iulia, sau, mai târziu, de-a lungul Carpaților Orientali, în Secuimea zilelor noastre). Secuții vorbesc astăzi limba maghiară și se consideră maghiari. Dar din punct de vedere al organizației politice, al orânduirii sociale, ei au format până în epoca modernă a naționalismului (a imperialismului) o entitate aparte.

Sistemul de înaintare și de apărare al regatului maghiar este foarte interesant. Spațiul nu ne permite să-l descriem mai amănunțit aici. Trebuie numai să știm că acest sistem prevedea la granița țării o zonă pustie (sau pustiită) de vreo 40 sau 50 de kilometri lățime. După câteva decenii, această zonă pustie era mutată înainte, iar fosta zonă pustie devenea un „fundus regius”, ajungând la libera dispoziție a regelui pentru a fi colonizată. Iar regele folosea acea zonă ca să răsplătească pe nobilii săi fideli, donându-le moșii pe acel teritoriu ca să-l colonizeze cu supușii lor.

Trebuie știut că regele ungarilor avea și destui adversari în rândul nobililor săi. Deja în timpul lui Ștefan cel Sfânt s-a desprins unul dintre marii demnitari ai regatului, Gyula, deplasându-se și el în Ardeal, dar nu pe linia strategică a extinderii regale (deci nu pe linia Someșului, din nord-vest spre sud-est), ci prin valea Mureșului. Există indicii pentru ipoteza că ungurii acestui Gyula înclinau spre creștinismul de tip oriental, bizantin – adică ortodox –, spre deosebire de decizia regelui Ștefan care se alăturase Papei din Roma, motiv pentru care a și primit titlul de „Sfânt”. Se pare că ungurii lui Gyula, din sudul Ardealului, întâlnindu-se în zona lor cu alți aderenți ai cretinismului bizantin, au găsit un mod de conviețuire cu acea populație – fie că ea poate fi considerată românească (valahă) sau slavo-românească. Atunci când extinderea regală dinspre nord-vest se întâlnea, cam la începutul secolului XII, cu prezența acestei opoziții ortodoxe, dezvoltarea treptată și continuă spre sud a stăpînirii regale a suferit o întrerupere. Secuții au fost poziționați în acele zone ca să asigure colonizarea regală și ca s-o delimiteze de cea neoficială, ostilă, a oamenilor lui Gyula. Cu timpul însă s-au găsit căi de compromis. Opoziția lui Gyula a fost înfrântă, iar nobilii care reprezentau populația ținuturilor sudice – Țara Hațegului, Hunedoara, Țara Făgărașului – au intrat în raport cu puterea centrală ca și ceilalți nobili din regatul ungar.

Trebuie să reținem că nu vorbim în primul rând de maghiari și români, nici de slavi sau pecenegi, ci de rege, pe de o parte, și de nobili, pe de altă parte, cei din urmă găsindu-și un raport de cooperare cu primul. Este adevărat că există nobili de tip maghiar, de tip secuiesc, de tip „valah”, de tip peceneg etc. Ei exercită o stăpînire asupra supușilor lor – tot după un tip conform anumitor tradiții distincte. Dar raportul politic nu se desfășoară între puterea centrală (a regelui, a regatului) cu populația supusă, cu entități etnice, ci între puterea centrală și nobili, relație în care etnia nu joacă un rol distinct. Partenerul politic al puterii centrale nu este țăranul sau oierul, ci numai nobilul. Iar administrația întregului Ardeal este coordonată sub un voievod din marea nobilime, numit de rege. Transilvania devine o unitate administrativ-teritorială aparte a regatului ungar.

2) În prima jumătate a secolului XII intră un nou element în istoria Transilvaniei: frontiera internă tocmai s-a extins pînă în valea Oltului. Zona aflată la nord de rîul Olt, pînă atunci pustie sau pustiită, a devenit liberă pentru colonizare de către rege. Acesta „modernizează” concepția de pînă atunci. El nu donează tot teritoriul nobililor săi fideli, ci cheamă coloniști din Europa de vest, oferindu-le drepturi bine definite de „*hospites*”.

Ce înseamnă aceste drepturi? Ce schimbare a situației are loc prin chemarea acestor *hospites*?

Traducerea literală din latina clasică a termenului *hospites* ar însemna „oaspeți”. Dar această traducere ne-ar induce în eroare. Un oaspete vine – este bine primit –, dar el și pleacă după un anumit timp. *Hospites* însă spune, pe de o parte, că nou-venitul a fost „*invitat*” să vină. El nu vine din inițiativă proprie, ci pe baza unei invitații explicite și foarte concrete a gazdei. Deci: *hospites* sînt „*invitații*”! „*Hospites*” este, pe de altă parte, un termen juridic al evului mediu, care desemnează o serie de drepturi pentru cei invitați. În cazul coloniștilor, pe care regele ungar îi cheamă în Transilvania, aceste drepturi le putem afla dintr-o diplomă a regelui Andrei II, din anul 1224, care trimite la drepturile anterioare, pe care bunicul său, regele Geza II (1141-1161), le-a acordat celor *invitați*: ei primesc un teritoriu pe care să-l administreze după obiceiurile lor. „*Ius ossibus inhaeret*”, se spunea în gîndirea medievală. Deci: coloniștii își aduc drepturile lor comunitare cu ei, „în oasele lor”. Li se interzice nobililor să intervină în treburile invitaților „teutonici” (așa sînt supranumiți acei *hospites*). Se decretează ca acei *hospites*, cărora li se va spune în curînd *saxones*, să formeze o singură unitate politică; ei primesc dreptul *să-și aleagă singuri juzii* (primarii) din rîndul lor, pentru comunele lor și li se asigură libertăți comerciale, ba chiar și drepturi ecleziastice de excepție: *își aleg preoții din rîndul lor, îi vor prezenta episcopului pentru hirotonisire, le vor plăti acestora dijma (zecuiala)* – un drept care în tot restul Bisericii Catolice revine numai episcopului. Pe de altă parte, acei *hospites* sași preiau și sarcini sau îndatoriri serioase: *vor plăti un impozit bine definit*, vor pune la dispoziția regelui *un contingent de înarmați*, mai ales *cînd regele pornește la luptă în interiorul regatului*.

Această ultimă dispoziție arată că una din țintele pe care le urmărea regele Andrei cu reconfirmarea drepturilor acordate coloniștilor de bunicul său Geza era și întărirea poziției sale regești vizavi de nobilime, căreia cu doi ani în urmă, adică în 1222, trebuia să-i acorde, cu așa-numita Bulă de Aur, o cartă de libertăți care puteau să devină foarte periculoase pentru coroană. Deci nu este întîmplător dacă pe sigilul cel mai vechi al sașilor apare inscripția „*Ad retinendam coronam*” – „pentru susținerea coroanei”.

În general, se știe și se zice că acești sași au primit „privilegii”. și dacă pronunțăm acest termen, îl auzim ca fii și strănepoți ai Revoluției franceze din

1789. Prin aceasta, „privilegiu” și „privilegiat” au devenit noțiuni suspecte, ce se referă la clase sociale care trăiesc pe seama dezavantajării altor clase. Pentru o înțelegere corectă a termenului de privilegiu în contextul medieval, trebuie să schimbăm modul de a percepe. „Privilegiu” în contextul nostru transilvănean desemnează un echilibru bine definit între drepturi și îndatoriri documentate și garantate – nu desemnează însă avantaje față de alte drepturi și îndatoriri din aceeași zonă administrativă. Este adevărat: faptul de a avea drepturi și îndatoriri bine definite era deja în sine un avantaj vizavi de o stare fără asemenea garanții, oricât de grele ar fi îndatoririle preluate de către „privilegiați”. Dar „privilegiat” în cazul sașilor nu înseamnă deloc o stare de repaus și de comoditate. Din contră: se știe că sarcinile preluate de comunitățile săsești depășeau în cursul veacurilor cu mult sarcinile celorlalte stări politice ale Transilvaniei. Dar sașii au luptat totuși cu dârzenie pentru respectarea libertăților obținute, pentru că esența scopului lor de existență comunitară s-a rezumat (după formularea englezului Charles Boner din secolul XIX) în „*their sense for self-government*”. Ei au vrut să fie utili întregii țări, dar ca o entitate, ca o individualitate care răspunde pentru sine însăși, care vrea să se realizeze după propriile datini.

Deci, de la mijlocul secolului XII avem de a face în Transilvania cu o a treia entitate politică: pe lângă nobilimea care se considera maghiară (fără a ține cont de proveniența ei etnică) și pe lângă comunitatea secuilor exista comunitatea sașilor, cu centrul la Sibiu. și această comunitate se extinde teritorial prin colonizarea Țării Bârsei, după 1211. Încă înainte de năvălirea tătarilor, documentele evidențiază locuitori germani, sași, în ținuturile Orăștie, Sebeș, Miercurea-Sibiu, Nocrich, Cincu, Rupea, Bistrița, Reghinul Săsesc. Înainte de 1241 a început și colonizarea scaunului Sighișoara, care după 1241 a fost continuată și completată prin întemeierea scaunelor Mediaș și Șeica. Iar în jurul anului 1300, un număr considerabil de sași a fost atras de nobili să întemeieze sate pe teritoriul nobiliar, care nu făcea parte din zona libertăților diplomei andreiane din 1224. Acești sași de pe teritoriul nobiliar al zonei râurilor Secaș sau între cele două Tîrnave erau sași după limbă și obiceiuri, dar nu erau sași din punct de vedere politic. Din punct de vedere politic erau supuși ai nobilimii. Iată un exemplu grăitor că în evul mediu ardelean nu etnia reprezenta starea politică a populației, ci statutul juridic.

3) Toate cele trei entități politice – cea nobiliară, cea secuiască și cea săsească - erau entități parțiale ale voievodatului Transilvania. Transilvania făcea parte din regatul ungar. Dinastia regală a Casei Arpadiene se stinge în 1301. După câțiva ani de incertitudine, dinastia casei de Anjou a ocupat tronul Sfântului Ștefan prin Carol Robert și ulterior prin fiul lui, Ludovic (1308-1387). Această dinastie apuseană a influențat evoluția țării în mod hotărâtor. Sub domnia ei, sașii au devenit constructorii orașelor ardelenne – Clujul, Brașovul, Sibiu, Bistrița, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, Mediaș – și prin dezvoltarea orașenească de tip european au

propulsat meșteșugurile și comerțul, înscriindu-se într-un circuit care avea să se întindă din Flandra și pînă în Anatolia. Dacă deja regii dinastiei Arpadiene i-au invitat pe strămoșii sașilor, nu în ultimul rînd pentru a dezvolta agricultura țării după metode avansate și ca să introducă meserii de calitate apuseană în țară (bineînțeles spre beneficiul vistieriei), atunci Angevinii au progresat pe această cale a „modernizării”.

Pe de altă parte, Angevinii nu erau atît de familiarizați cu pluralismul răsăritean al Ardealului. Diversitatea nobilimii li s-a părut inadmisibilă, astfel încît au pornit să unifice modelul pestrîț al acestora într-un tip unic al „nobilului ungar”. Pentru ei, Angevinii, era de la sine înțeles că acest tip nobiliar unitar trebuia să fie catolic. Iar pentru nobilii din sudul Transilvaniei, poate și pentru cei din Maramureș etc, care rămăseseră ortodocși, se punea întrebarea dacă vor să rămînă nobili sau să rămînă ortodocși. De fapt: o asemenea întrebare nici nu se punea. Problema etniei ca atare încă nu se conștientizase. Era firesc că nu voiau să renunțe la starea nobiliară și participînd pe mai departe la întrunirile nobiliare, au alunecat încetul cu încetul spre religia catolică, soțiile lor rămînînd încă mult timp ortodoxe. Apoi, înrădăcinați în nobilimea catolică, s-au și înstrăinat de etnia lor, așa încît țărănimea română a rămas fără purtători de cuvînt.

Este, cred eu, important să se înțeleagă această evoluție tragică în cadrul condițiilor medievale, nu în cele naționale ale secolelor XIX și XX. Nu este vorba de un atac al statului maghiar împotriva etniei române, nici de o tentativă de deznaționalizare. Ispita era completamente de o altă natură: misionarismul catolic al Angevinilor îi părea foarte natural dinastiei franceze. Dar el se lovea de starea pluralistă a regiunii. Chiar și la sașii catolici a evoluat o situație paralelă: purtătorii lor de cuvînt din anii privilegiilor andreiane, „greavii”, au fost și ei nobili. Unificarea angevină a nobilimii i-a „maghiarizat” totuși și pe ei. Dar prin dezvoltarea structurilor orășenești, sașii au obținut un nou strat de purtători de cuvînt, care putea să acționeze ca partener politic al curții regale și al voievodatului: patriciatul. Iar patriciatul, din motive de la sine înțelese, se simțea responsabil pentru întreaga comunitate săsească, adică și pentru țărănime, și pentru meșteșugari. Așa că sașii scăpau de tragica situație a românilor nenobili de a pierde statutul unei entități politice. Ei deveneau una din cele trei națiuni ale principatului Transilvania.

4) În legătură cu dispariția comunității românești din structurile politice ale Transilvaniei trebuie, în fine, să vorbim și despre faimoasa „unio trium nationum”, despre care mulți elevi din țara noastră au învățat că ar fi fost o uniune a comunităților ne-românești împotriva conlocuitorilor români.

Cred că și în această problemă trebuie să ne reorientăm: am subliniat că Transilvania ajunsese deja în secolul XII-XIII o unitate administrativ-teritorială aparte a regatului ungar. În această subunitate se auto-reprezentau în secolul XIII

și comunitățile românești prin cnejii lor. Încă în anul 1291 ultimul rege arpadin, Andrei al III-lea, convoacă o adunare la Alba Iulia, în care apar purtătorii de cuvânt ai comunităților nobiliare, săsești, secuiești și românești. De acolo înainte lipsesc reprezentanții românilor. Dar nu lipsesc motive de colaborare între stările politice în Ardeal. În 1395 turcii au năvălit pentru prima dată în Ardeal. Ne aducem aminte de alianța regelui ungar Sigismund de Luxemburg cu Mircea cel Bătrîn, după a cărui moarte, el, Sigismund, convoacă în 1419 „națiunile” ardelene, care hotărăsc ca, în cazul unui atac turcesc, fiecare al treilea nobil și fiecare al zecelea țaran (al comitatelor nobiliare) să vină în ajutorul sașilor și secuilor, care erau cei mai periclitați. Poverile pentru apărare deveneau tot mai apăsătoare, mai ales pentru țărani teritoriului nobiliar. Pe această bază se ivesc tensiuni sociale. Țărani iobagi refuză să plătească impozitele mărite. Apar și niște preoți din Praga, care răspundesc ideii husite, revoluționare. În primăvara anului 1437, sub conducerea unui mic nobil maghiar, izbucnește o răscoală a țăranilor iobagi. Răscoala nu mai poate fi înăbușită, regele Sigismund moare, iar stările politice se văd nevoite pentru prima dată să se adune din proprie inițiativă și să semneze o „uniune frățească”, prin care se obligau să se ajute reciproc. Uniunea este confirmată încă o dată în 1438 și a treia oară în 1459. Prin aceste uniuni se formează o solidaritate intra-transilvană între stările politice: nobilimea, secuii, sașii. Partenerii „uniunii frățești” mărturisesc fidelitate față de rege – dar, pas cu pas, se unesc nu numai împotriva turcilor (aceasta este cerința sașilor), ci și împotriva eventualității ca regele să se atingă de drepturile uneia dintre „națiuni”.

Cu această „fraterna unio”, Ardealul a atins fără îndoială o nouă conștiință de identitate de sine stătătoare față de Ungaria – cu toate că a vrut în continuare să rămână o parte a regatului ungar. Dar la întrebarea firească a românilor secolelor XVIII, XIX și XX: de ce nu apare în această uniune și „națiunea română”?, trebuie să răspundem, resemnați: fiindcă nu exista o comunitate politică românească. Uniunea celor trei națiuni a fost formată din stările politice pe care Sigismund le denumise „națiuni”, în 1519, și care, ulterior, după 1542, se considerau „națiunile” principatului Transilvania; iar aceste stări erau formate din reprezentanți calificați, calificați după normele medievale ale apartenenței la nobilime, respectiv la patriciat. În cadrul nobilimii erau cuprinși și nobilii de descendență românească, precum Huniazii. Deci, nobilii de origine etnică românească nu lipseau. Dar ei se considerau nobili și, ca atare, se considerau parte a nobilimii maghiare.

5) Rețeaua pluralistă a Transilvaniei este complicat țesută. Acest fapt i-a iritat pe toți iluminiștii secolelor XVIII, XIX și XX, începînd, poate, cu împăratul Iosif al II-lea de Habsburg, care a încercat să destrame această rețea cu spada rațiunii. Această încercare, precum și eșecul ei, nu mai intră în tematica noastră de azi, dar ea ne poate inspira să ne ocupăm mai serios nu numai de deficiențele tradițiilor ardelene din evul mediu, ci și de potențialul lor. Iată pilda Cisnădiei: întemeiată

de valoni de limbă franceză – Iohannes Latinus cu familia sa în villa Ruetel 1204 – și de sași flamanzi sau luxemburghezi, o fericită uniune, nu pe bază etnică, ci pe bază de drepturi comunitare, respectate și confirmate de toți. Iată cum se prezintă acea știre despre *silva blacorum et bissonorum*, acea pădure a românilor și a pecenegilor, pe care teutonicii diplomei andreiane din 1224 să o exploateze împreună cu sus-numiții români (vlahi) și pecenegi.

Distinsul nostru coleg Coneliu Bucur ne-a explicat în repetate rânduri cum s-au completat meșteșugarii – de fapt sașii – din Cisnădie și oierii din mărginime - deci din acea pădure a vlahilor și a pecenegilor – prin conviețuire: prin diferențiere și conlucrare.

Permiteți-mi să închei reflecțiile mele cu inversarea lozincii americane (lozincă post-iluministă și potrivită pentru noul continent) E PLURIBUS UNUM (din mulți să devină unul), o inversare transilvană izvorâtă din evul mediu, dar având nevoie, fără îndoială, de îmbunătățire: UNUM – E PLURIBUS. Unul vrem să fim – dar în pluralitate. În pluralitate – dar uniți.

*

Paul PHILIPPI (n.1923), istoric, doctor în teologie, doctor honoris causa al Institutului de Teologie Protestantă din Cluj, al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, președinte de onoare al Forumului Democrat al Germanilor din România, autor a numeroase studii de istorie și teologie, printre care: *Kirchengemeinde als Lebensform* (1959), *Abendmahlsfeier und Wirklichkeit de Gemeinde* (1960), *Christozentrische Diakonie* (1963), *Als Lasarus leben* (1983), *Diaconica über die soziale Dimension Kirchlicher Verantwortung* (1984), editor al seriei Siebenbürgisches Archiv și Studia Transylvanica.

Paul Philippi, *Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei*, publicat cu permisiunea autorului.